

СИТДИКОВА І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВІЗМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ВІД ФОНОСТИЛІСТИКИ ДО ГРАФОСТИЛІСТИКИ

У статті окреслено завдання і методи графостилістичних досліджень.

Ключові слова: фоностилістика, графостилістика.

В статье очерчены задания и методы графостилистических исследований.

Ключевые слова: фоностилистика, графостилистика.

The article deals with aspects and methods of graphical, stylistic.

Key words: stylistic of phonetic, graphical stylistic.

Актуальність даної статті є обумовленою з одного боку зростаючою роллю друкованої комунікації у сучасному суспільстві, з іншого, відсутністю праць присвячених графостилістичному аналізу таких текстів.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні завдань графостилістики, які заключаються у пошуку закономірного й постійного у відборі графічних одиниць, що вимагає усвідомлення ролі індивідуально-творчого початку, а також, переважно несвідомої природи мовного відбору.

Метою статті є спроба окреслити коло завдань та визначити основні методи графостилістичних досліджень.

Фоностилістика як лінгвістична дисципліна не нова, вона має глибоке коріння й давню історію в мовознавстві, оскільки спрямована на розв'язання, можливо, головного завдання теорії мови – розумінню закономірностей зв'язку звуку й значення, принципів їх по'єднання в мовленнєвій діяльності – звуковому вибудовуванню мови як способу надбання змісту й змісту як явищу озвученому. Подібно до одиниць будь-якого іншого рівня мови, одиниці фонетичного рівня можуть розглядатися як предмет відбору й комбінування, а значить – бути об'єктом стилістики, дисципліни, що вивчає принципи, механізми, цілі й результати мовного відбору (те ж саме можна сказати і про одиниці графічного рівня).

Класична фоностилістика, засновником якої по праву вважається Н. С. Трубецької, обмежила коло своїх завдань вивченням орфоепічних норм і їх порушень, індивідуальних і колективних експресивних особливостей вимови, які, в основному, є фактом усної мовленнєвої культури, квазивербальними, насамперед суб'єктивно-модальними, засобами мовленнєвої поведінки. Одне з найбільш ґрунтовних і

авторитетних досліджень в області вимовно-акустичної фоностилістики належить П. Леону [1; 2], який, розглядаючи звукову складову експресивних, соціальних (функціональних) і індивідуально-психологічних вимовних стилів (*styles sonores*, або *phonostyles*), включає у свою книгу й розділ, присвячений фонетичним аспектам мовленнєвої гри, зокрема як факту фоностилістики поетичного тексту.

Звернення до досліджень композиційно-ігрових аспектів фразо- і текстотворення свідчить про те, що звукове мовлення – важливий, але далеко не головний прояв мовленнєвої діяльності як факту культури. Стилістика, з її переважною увагою до соціокультурної обумовленості мовного відбору, до форм реалізації творчих можливостей мовця, до мови як інструменту культури, не може вважати своїм головним предметом особливості індивідуальних або соціальних діалектів, не зафіксованих письмово. Тут виникає безсумнівний парадокс фоностилістики. Ідучи в область фонетики, у сферу вимови, вона автоматично опиняється у володіннях розмовного мовлення і виводить себе за рамки вивчення основних вербальних “конденсаторів” культури – текстів.

“Ядро мови як феномена культури становлять форми, що оптимально по’єднують у собі індивідуально значиме й соціально значиме, функцію стабілізації інструментарію спілкування з функцією реалізації творчого потенціалу мовців. Зрозуміло, що такими формами виявляються насамперед тексти, а серед текстів – твори словесного мистецтва, тобто ті, що втілюють комунікативно-творчий початок у книжно-писемних і усно-фольклорних жанрах. Ці джерела становлять найбільший інтерес і для фоностилістики тексту. Це означає, що, на відміну від “орфоепічної” фоностилістики, зверненої до форм усного, насамперед спонтанного розмовного мовлення, для фоностилістики тексту джерелом матеріалу виступають форми письмової мови” [3].

На нашу думку, надзвичайно цікавим є ґрунтовне дослідження Г. В. Векшина, у якому він намагається обґрунтувати наявність двох різних напрямів досліджень у межах фоностилістики: орфоепічну фоностилістику, що базується на розгляді особливостей усного мовлення й фоностилістику тексту джерелом матеріалу якої стають форми письмового мовлення.

Фоностилістика, орієнтована на розмовне мовлення, неминуче тяжіє до традиції “слухової філології”, “фонетики звучання й вимови”, до орфоепії. У цім руслі фоностилістика трактується як вчення про змінність звукового мовлення, про варіанти вимови залежно від обставин

спілкування й манери вимови його учасників. Вона має багатий досвід і історію. Запропоноване Г. В. Векшиним розуміння фоностилістики не бере під сумнів цінність тієї її частини, яка відає усним мовленням, варіативністю вимовного відтворення мовних одиниць, однак прагне розширити її межі, у цьому випадку залишаючи осторонь питання варіантів вимови, що не має відношення до тексту, і переносить акцент на проблему звукової будови мови як результату свідомої або несвідомої переваги одних форм композиційно-звукової організації тексту над іншими. Об'єктом лінгвістичного спостереження стають ті аспекти звукової будови мови, які здатні об'єктивуватися й закріплюватися у свідомості носіїв мови, будучи свідомо або потенційно доступними для фіксації в письмовій формі, і являють собою інструментарій створення добутоків, свідомо розрахованих на “ходіння”, включення в культурний обіг, стійке відтворення. У такому розумінні фоностилістика вивчає результати відбору в області звукової організації мови як об'єктивне надбання національної мови й, таким чином, як факт культури [3]. Виходячи зі сказаного вище, фоностилістика письмового мовлення, на відміну від фоностилістики усного мовлення, і з'являється як фоностилістика тексту. Стилістичне значення звукової організації творів книжно-писемної культури й фольклору обумовлене в першу чергу інтенціями й механізмами текстотворення, композиційними функціями звукових форм і сполучень. І якщо стилістичний погляд на мову й текст припускає розгляд будь-якої одиниці, будь-якого засобу під кутом зору його можливої заміни, з урахуванням його варіативної природи, то фоностилістикою вивчаються принципи добору при формуванні конструктивних одиниць тексту залежно від їхньої звукової структури, розглядаються звукові подібності, звукові контрасти, композиційні форми й прийоми звукової побудови тексту як внутрішньо інтегрованого багаторівневого утворення.

Певною мірою до фоностилістики тексту підійшли Нурмухаметов Є. [4], який аналізував тексти літературних творів, алі в записі на грамплатівках, і Велика О. В. [5], яка досліджувала просодію тексту на матеріалі сценічного монологу в жанрі побутової драми, порівнюючи її зі спонтанними монологами, що виражають особисте ставлення мовців до описуваних подій і проблем.

Але саме Векшин Г. В. підійшов впритул до необхідності аналізувати не тільки особливості індивідуальних і соціальних діалектів, а й безпосередньо письмові тексти, хоча й залишився в рамках

фоностилїстики. Неможливість повноцінного аналізу без урахування графічних особливостей призводить до створення таких термінів як звукобуква або графонема. Парадоксальним є й віднесення до фоностилїстичних явищ курсивів і спеціального графіко-виразного оформлення тексту. Якщо спиратись на класифікацію подану О. О. Селівановою, можна виокремити фонетико-змістовні, фонетико-графічні, графіко-змістовні, семантико-змістовні та структурно-змістовні фігури [6:107]. Традиційно дослідження фонетико-змістовних та графіко-змістовних фігур проводилися в межах фоностилїстики або функціональної стилїстики, не стаючи об'єктами досліджень у межах окремих наукових напрямів. І. В. Смуцинська розглядає графічні засоби, як елементи передачі суб'єктивної модальності на фонографічному рівні. Вчена зазначає, що до фоностилїстичних відносять усі явища звукової організації твору: ритм, риму, асонанс, дисонанс, графони, курсиви, подвоєння морфем, спеціальне графіко-виразне оформлення тексту. Авторка наголошує, що зміна фонетичної форми слова відбувається завдяки метаболізмам-метаплазмам, які власне змінюють звуковий і графічний образ слова (найбільш уживаними є афerezис, апокопа, синкопа, синерезис, протеза епентеза, метатеза, котрі відносяться до риторичних фігур). Графічні засоби, непов'язані зі звуковою формою слова, віднесено нею до параграфемних, першочерговим завданням яких є полегшення розуміння тексту. Дослідниця звертає увагу на “візуалізацію” літери, звуко символізм, фонетичну орфографію тощо [7:226–232].

Таким чином, у сучасній лінгвістиці графічне оформлення текстів розглядається в якості маргинального доповнення, яке завжди підсилює загальне враження від аналізу. Спостереження щодо графічного оформлення текстів розпорошені по працям з комплексного аналізу текстів, аналізу ідеостилей окремих письменників тощо. Необхідність узагальнити існуючий досвід спонукає нас до пошуку методологічного підґрунтя нової лінгвістичної дисципліни – графостилїстики.

Розв'язання завдань графостилїстики ми вбачаємо в пошуку закономірного й постійного у відборі графічних одиниць, що вимагає усвідомлення ролі індивідуально-творчого початку, а також переважно несвідомої природи мовного відбору, особливо на нижчих рівнях мови. Графічні засоби мови можуть уважатися в найменшій мірі заданими, “укомплектованими” заздалегідь. Одиниці й прийоми графічної організації тексту відносяться не до рівня мови, але більшою мірою – виступають у

якості одиниць і засобів, укорінених у мовленнєвій і мовній здатності людини.

Для фоностилістики однією з головних проблем є вибір *метамови* дослідження, оскільки звукова будова тексту це те, що розпізнається “на слух”, і таким чином, тією чи іншою мірою є довільною; те, що виокремлюється у звуковому повторі як значиме для тексту, залежить від умонастрою дослідника, його читацьких смаків і філологічних звичок у набагато більшій мірі, ніж явища, які спостерігаються в сфері організації тексту на більш високих його рівнях. Графостилістика, в свою чергу, має справу з чітким інвентарем.

Інші труднощі – переважно несвідома природа звукової організації, точніше – її статус проміжної ланки між сферами свідомого й підсвідомого. За словами В. М. Жирмунського, звукова організація, має визначальне, “наскрізне значення” для поетичного мовлення, проте, “не може бути зведена до системи, до простої й одноманітної повторності, і далеко не в усіх випадках чітко сприймається свідомістю” [8:252]. Ці нерегулярні, використані епізодично мовленнєві засоби, що модифікуються у своєму застосуванні, не піддаються й жорсткому функціональному визначенню. “Поет схильний усвідомлювати ті вербальні структури й особливо ті правила віршування, які він сприймає як обов’язкові, у той час як факультативні, альтернативні прийоми сутужніше виділити й інтерпретувати” [9:79].

Інша проблема – власне дефіцит “наукової доказовості” в описі явищ фоностилістики. Історія відкриттів Ф. де Соссюра в області анаграм і будови сатурнового вірша, з наступною відмовою дослідника від своїх висновків через їх недостатню доведеність говорить сама за себе. Соссюр “посоромився” своїх анаграм і не опублікував праці чи не тому, що предмет у значній частині виявився за межами наукового обґрунтування, виглядав “анти фонологічним”, а то і “анти лінгвістичним”. Пошук універсальних, математично передбачуваних моделей звукової побудови тексту й взаємодії в ньому звучання й значення поки не дав істотних результатів. Досвід, накопичений філологією другої половини ХХ століття у вивченні звукової організації тексту, величезний, однак дотепер він не став основою для узагальнень у рамках окремої філологічної субдисципліни. Одна із причин такого положення – у нерозробленості методик реєстрації й опису об’єктів звукової організації тексту як системи. Обережність дослідника звукових форм тексту, що проявляється в частині

узагальнень і висновків, закономірна, оскільки роль наукової інтуїції дотепер виявлялася в цій сфері значно більш вагомою, ніж роль математичних і статистичних методів аналізу, у той час як графічні елементи набагато простіше аналізувати застосовуючи ці методи, що дозволить з науковою об'єктивністю виявити які саме графічні елементи й засоби графічної організації тексту треба насамперед брати до уваги і коли, в якому контексті вважати їх актуалізованими й гідними статистичного аналізу.

Дійсно, повторюваність в області графічних та звукових форм сама по собі неминуча в силу обмеженості знакових засобів. Перед графостилістичними дослідженнями постає завдання відокремити неминуче, а тому ненавмисне, випадкове, від навмисного, що перемагає випадок і перетворює випадкове в необхідне, законне у графічній організації тексту.

Мотивація – це не завжди пряме співвідношення між формою й змістом, між формою й формою, тому для вивчення тексту важливі опосередковані мотиваційні зв'язки графічного оформлення тексту зі словотворчою, морфологічною, ритміко-синтаксичною, актуально-синтаксичною будовою мови.

Метою графостилістичних досліджень є деякі інтенції використання й комбінування графічних одиниць, що модифікуються в мові відповідно до конкретних завдань. Перспектива, послідовність кроків, кропіткий аналіз фактичного матеріалу інколи важливіші за узагальнення і висновки. Спостереження за об'єктом в динаміці його розвитку можливо зможе підвести до відповідей на основні питання графостилістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Leon P. Essais de phonostylistique* / P. Leon. – Montreal : Didier, 1971. – 185 p.
2. *Leon P. Precis de phonostylistique. Parole et expressivité* / P. Leon. – P. : Nathan, 1993. – 335 p.
3. *Векшин Г. В. Фоностилістика текста: звуковий повтор в перспективі смислообрання*: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Г. В. Векшин ; РУДН, – М., 2006 – 507 с.
4. *Нурахметов Е. Проблеми супрасегментної фоностилістики: на матеріалі французького мови*: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.05 / Ермахан Нурахметов ; МГПУ, – М., 1997. – 235 с.
5. *Великая О. В. Просодия в стилевой дифференциации языка*: [монографія] / О. В. Великая. – М. : “Прометей” МПГУ, 2008. – 163 с.
6. *Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие* / Елена Александровна Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 253 с.
7. *Смуцинська І. В. Суб'єктивна модальність французької прози* / Ірина Вікторівна Смуцинська. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2001. – 253 с.
8. *Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание* / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1976. – 695 с.
9. *Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии* / Р. Якобсон // Семиотика: антология. – 2000. – С. 98–120.
10. *Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике*: избр. тр. / В. В. Виноградов ; [ред. тома Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1975. – 559 с.